

*Луцький А. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри церковно-канонічних дисциплін та філософії права, перший проректор
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*

МІСЦЕ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В РОЗБУДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті характеризується зміст поняття соціальної та правової держави, визначається рівень їх взаємозв'язку у процесі становлення та розвитку громадянського суспільства. Визначається рівень розвитку соціально-правової держави в Україні та основні чинники, що на нього впливають. Визначається роль правової ідеології у процесі становлення соціально-правової держави. Дається визначення двох моделей державоустрою – «державоцентричної» та «людиноцентричної». Акцентується увага на розвитку ліберальної ідеології як ключової, з огляду на сучасний суспільно-політичний розвиток нашої держави.

Ключові слова: правова ідеологія, соціальна держава, правова держава, державоустрій, лібералізм, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасної України є відсутність статичності у правовій культурі, правовому регулюванні та орієнтації у громадській правовій поведінці, яка визначається середнім рівнем знань пересічних громадян своїх правових можливостей та механізмів їх застосування. Прагнення до досягнення високих демократичних стандартів через побудову соціальної і правової держави є явищем закономірним, а роль правової ідеології у цьому – визначальною. Реформування політичного устрою, трансформації у правовій свідомості громадян кидають нові виклики для державного будівництва і вимагають нових підходів до розв'язання існуючих проблем. Наукова актуальність нашого дослідження зумовлюється необхідністю розкриття сутності понять соціальної та правової держави, а також визначення місця правової ідеології у процесі їх становлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічну основу нашого дослідження склали праці таких вітчизняних та іноземних науковців у сфері філософії права, як В. Алексєєв, О. Волочай, Ю. Дзера, І. Жаровська, Р. Зварич, М. Костицький, М. Мацола та інші.

Метою нашого дослідження є визначення впливу правової ідеології на становлення і розвиток соціально-правової держави та аналіз рівня її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення ролі правової ідеології в розбудові соціальної, правової держави в Україні розглянемо спочатку, який тип держави є соціальним, який правовим, як об'єднуються ці поняття та відображаються в нашій країні. Також приділимо більш детальну увагу особливостям феномена громадянського суспільства.

На переконання сучасних науковців, соціальний тип держави – це найбільш оптимальний тип організації суспільного устрою [2; 9]. До такого рівня розвитку змогли

наблизитися на даний час лише передові країни світу (Франція, Німеччина, Швеція, Швейцарія та інші). Цей тип держав дозволяє забезпечити відносно рівномірний розподіл матеріальних і духовних благ, вирівняти за допомогою соціальних стандартів стартові можливості громадян, створити для них сприятливе соціально-культурне середовище проживання упродовж усього життя (профілактика дискримінації за будь-якою ознакою, в тому числі віковою).

Специфікою соціальної держави є наявність в її правовій системі соціального права, ядро якого становлять соціальні права людини в якості провідного компонента цієї системи. Соціальне право включає в себе соціально-економічні та культурні права людини, регулює відносини у соціальній сфері і становить собою єдину галузь законодавства – соціальне законодавство.

Виходячи із зазначеного, Україна, принаймні у теперішній час, не належить до соціального типу держави. Рівень добробуту наших громадян занадто контрастний між різними верствами населення, а соціальні гарантії не відпрацьовані. Тим не менш, українці прагнуть до вищого рівня життя, що відкриває перспективи для досягнення рівня соціального типу держави. Роль правової ідеології полягає в переконанні широкого загалу, що соціальні досягнення цілком здійсненні й від праці над удосконаленням власної правової культури всіх громадян залежить позитивна трансформація реалій правового життя.

На відміну від соціального типу, держава, яку дослідники характеризують як правову, спирається на верховенство права, ідеї гуманізму, справедливості, правової рівності і свободи, вищою соціальною цінністю в якій визнаються права людини. Акцент припадає на розвиток правозастосування як форми соціального захисту, на відміну від попереднього типу – соціального, де головна увага приділяється досягненню відносно рівномірного добробуту громадян [4; 5].

Влада державних структур правової держави обмежується правом, яке виступає універсальним регулятором. Концепція правової держави є системою уявлень про можливі й бажані механізми державної влади щодо справедливого розмежування індивідуальних і групових інтересів, що базується на визнанні свободи особистості як принциповому постулаті переважної більшості суспільних ідеологій і теорій [1; 3].

Правовій державі відповідає розвинене громадянське суспільство, в якому економічні відносини базуються на вільному ринку, діючому на суто правовому фундаменті. Інтереси та потреби громадян забезпечуються громадянськими інститутами: опіка сім'ї, культурних об'єднань, наукових асоціацій, профспілок тощо [6, с. 63].

На нашу думку, правову державу можна визначити як створену громадянським суспільством інституцію чи апарат із позбавлення державної монополії влади за рахунок наявності численних незалежних інститутів, організацій та спілок, що діють у межах права та мають виконувати (окрім іншого) профілактичну щодо державних зловживань функцію.

Тобто, правова держава – це така демократична держава, де забезпечуються панування права, рівність усіх перед законом і незалежним судом, де гарантуються права і свободи людини та в основу покладено принцип поділу (відокремлення) законодавчої, виконавчої і судової влади.

Відповідно, у теперішній час Україну ще не можна віднести до правового типу держави через майже тотальне невміння наших громадян користуватися своїми правами, через незнання їх. Роль правової ідеології полягає у піднесенні правової культури у країні. На побутовому рівні це може відбуватися через розповсюдження телепрограм, радіопередач, веб-сторінок юридичного змісту (наприклад, «Час суду» тощо), періодичне проведення плебісцитів, референдумів, виборів тощо.

Аналіз обох систем державоустрою – соціальної і правової моделі, показав майже ідентичність засад та ідеалів цих феноменів. Однак, як вже зазначалося, різниця полягає в акцентах приділення уваги у внутрішній політиці: соціальній або правовій сферам. Це потребує об'єднання в нашому дослідженні цих понять, причому ми погоджуємося з рядом дослідників, які вважають недоцільним відокремлювати ці моделі державної влади одну від іншої [8; 10].

На сьогодні, на нашу думку, *соціально-правова держава* і громадянське суспільство є показниками демократичного розвитку сучасного світу, що характеризує рівень поваги до загальнолюдських цінностей (цінності, що не залежать від класових інтересів, симпатій, уподобань, однакові для представників усіх класів і верств суспільства, зокрема: любов до себе, інших, країни, землі, світу тощо). Відповідно, соціально-правова держава – це об'єднання соціальної та правової моделі державоустрою, що становить собою складний комплекс соціально-правової опіки над усіма елементами суспільного життя: громадськими структурами, інститутами тощо.

Спираючись на двоєдиність поняття соціально-правової держави, підкреслимо, що громадянське суспільство в ній характеризується як сукупність добровільно сформованих громадських інституцій, котрі діють на самоврядних засадах у межах природного права, конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують свої основні невід'ємні права і свободи.

Роль правової ідеології полягає у відображенні процесу взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства. Вона віддзеркалює правові метаморфози у суспільних відносинах та взаємодію держави, суспільства і права.

Правові обмеження є не лише в держави, яка обмежена у своїх діях правами й свободами людини і громадянина, але й у громадянського суспільства, яке також функціонує та розвивається на правовій базі. Така взаємодія може бути представлена у вигляді двох моделей – «державоцентричної» та «людиноцентричної» [11].

Державоцентрична модель спирається на патерналізм, правова ідеологія пропагує цінності всебічної норматив-

ної регламентації суспільного життя, підпорядкування громадянського суспільства державі, широкого державного контролю над усіма суспільними відносинами, формального застосування закону як інструменту для керування суспільними відносинами.

Людиноцентрична модель ґрунтується на внутрішньому переконанні кожного громадянина в необхідності дотримання встановлених правових і законодавчих норм, цінності прав людини, її гідності і свободи, поваги до її потреб тощо.

На нашу думку, роль правової ідеології полягає в тому, що саме вона визначає, яка модель взаємодії держави і громадянського суспільства реалізується в кожному конкретному випадку (це, у свою чергу, визначає і властивості самого громадянського суспільства). Це визначає її особливу значущість як для держави, так і для громадянського суспільства.

Визначення місця нашої країни в цих системах неоднозначне, оскільки мають місце ознаки обох моделей: державоцентрична має прояв у функціонуванні монополії на владу державного апарату, складності для пересічних українців захищати свої інтереси в суді тощо, а людиноцентрична проявляється через збільшення «обертів» інститутів соціального захисту (Закон України «Про звернення громадян», більша публічність влади тощо).

Переважаючі тих чи інших тенденцій залежить від ідеологічного спрямування, яке в Україні, попри всі негаразди, спрямоване на побудову громадянського суспільства. Правова ідеологія створює сприятливі психологічні умови для його розвитку і функціонування. Останнє, на нашу думку, передбачає наступні особливості:

- соціальна правова ідеологія, яка спирається на те, що людина є не просто автономним і самодостатнім індивідом, а складає частину спільноти, котра також розвивається і має свої специфічні потреби, задоволення яких передбачає наявність державної влади;

- людина – це частина суспільства, яка є не лише носієм невід'ємних прав і свобод людини і громадянина, але й несе ряд обов'язків перед суспільством та перед іншими громадянами.

Роль правової ідеології полягає й у тому, що вона продукує правові принципи, які дозволяють адаптувати реальні державні якості до бажаних, – це сприяє розвитку демократичної і правової держави, яка, у свою чергу, забезпечує функціонування громадянського суспільства. Окрім принципу верховенства права, правова ідеологія сприяє наступному:

- утвердженню режиму законності і стимулюванню правомірної поведінки громадян, оскільки розвиток громадянського суспільства завжди передбачає підтримання високого рівня правопорядку;

- відстоюванню та захисту громадянами своїх інтересів;
- можливостям всіляко реалізовувати себе в найрізноманітніших сферах діяльності;

- активності (за бажанням) у політичній, економічній, культурній, соціальній чи будь-яких інших сферах.

Ця громадянська активність забезпечується знанням громадянами своїх прав та наявністю практичних навичок їх реалізації. Правова ідеологія постає рушійною силою демократизації державного і суспільного життя, адже саме на рівні правової ідеології закладаються й обґрун-

товуються теорії та моделі, які дозволяють розбудувати сучасну систему взаємодії і взаємозв'язків між індивідом, суспільством і державою.

На нашу думку, взаємодія держави і громадянського суспільства передбачає не лише наявність ряду невід'ємних ознак і властивостей у самої держави, але й відповідну готовність громадянського суспільства взаємодіяти з державою на основі чинних правових норм та в межах діючого права. Така взаємодія підкреслює наступне:

- становище громадянина в суспільстві як носія прав і свобод, володаря персоніфікованої приватної власності, отримувача надійних соціальних засобів забезпечення та захисту свого статусу автономної особистості і громадянина;

- здатність індивідів до самоорганізації, а також наявність у них соціально-правових громадських позицій, інтересів і потреб;

- правову культуру, яка містить у собі потужний моральний потенціал пріоритету загальнолюдських цінностей;

- орієнтацію громадян на визнання принципів поділу влади та пріоритету прав і свобод людини і громадянина, законності, плюралізму суспільних інтересів, культивування поваги до законів і суду.

Роль правової ідеології, на нашу думку, в тому, щоб насаджувати в суспільній свідомості цінності, орієнтири та складові правової культури громадян. У результаті чого правова ідеологія постає не лише як складна сукупність (система) різноманітних правових ідей, цінностей і принципів, але й як інструмент впливу на суспільну правову свідомість, здатний забезпечити сприйняття громадянами та подальшу реалізацію зазначених ідей і цінностей.

Відповідно, завдяки правовій ідеології цінності та ідеї стають реальністю або хоча б напрямком до неї. Правова ідеологія впливає на ефективність взаємодії між державою і громадянським суспільством. Вона визначає психологічну сформованість суб'єктів такої взаємодії, якими є:

- громадянське суспільство як носій правових цінностей. Воно забезпечує проведення процесу узгодження різноманітних суспільних правил і цінностей;

- держава, яка формує законодавче поле для взаємодії із суспільством та з окремими громадянами як носіями невід'ємних і невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина;

- науковці, які проводять дослідження в галузі правової ідеології. Вони надають наукове обґрунтування, визначають її характер, уточнюють її теоретико-правовий зміст.

Дієва взаємодія цих суб'єктів, на наш погляд, дозволить створити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства в цілому та його соціально-правових інститутів, що, у свою чергу, позитивно впливатиме на рівень загальної правової культури суспільства.

Враховуючи, що соціально-правова держава є певним антагоністом тоталітаризму, засобом її діалогу з народом може бути названа ліберальна система взаємодії. Історично Україна часто опинялася в залежному стані, тому прагнення до незалежності, на нашу думку, було утверджене на рівні генетичної свідомості українців. Відповідно, роль правової ідеології тут полягає у формуванні готовності до державної незалежності, а лібералізм – у тому, щоб ці процеси відбулися мирним шляхом, без збройних конфліктів.

Така позитивна ліберальна практика має місце у політичному полі нашої країни щодо постійного діалогу держави з народом через вибори всіх рівнів.

В Україні, як і в інших країнах пострадянського простору, ліберальний метод розбудови держави виявився більш ефективним, ніж комуністичний, заснований на плановій економіці і централізованому управлінні. Про це свідчить крах попередньої економіко-політичної системи. Тим не менш, радянські ідеї все ще тримаються у свідомості частини громадян, про що свідчить наявність відповідних політичних партій у нашій країні. У системі цінностей українського суспільства демократичні ідеали та норми, запропоновані новими політичними силами, ще досі не зайняли домінуючих позицій. Окрім того, у процесі здійснення реформ і функціонування посткомуністичної політичної системи вони піддалися певній девальвації і втратили підтримку значної частини громадян.

Як вказує М. Костицький, на межі XX і XXI століть лібералізм як теорія й ідеологія трансформується в неолібералізм, який крім класичних ліберальних рис включає деякі фрагменти консерватизму та суттєво демократизується [7, с. 16-30].

На нашу думку, роль правової ідеології тут полягає в тому, щоб формувати образ пересічного українця як автономної особистості, свідомого індивіда, який був би здатний домовитися на розумних засадах з усіма іншими й із приводу власних інтересів, і щодо того, що найкращим чином відповідало б загальним інтересам.

Це протилежність громадянина радянського типу – особистості, що спиралася на обов'язковий соціалістичний колективізм, який, тим не менш, мав лише ілюзію солідарності.

Такий *ліберальний (чи неоліберальний) тип особистості* передбачає моральну відповідальність вільної людини за свій усвідомлений вибір. Особиста свобода виступає найважливішим елементом ліберальної свідомості. Причому для ліберального типу людини особиста свобода має абсолютний сенс, а для прорадянського – відносний, тому що останній готовий обмежити її, оскільки для нього важливі зобов'язання перед суспільством, з яким він отожднює себе.

У зв'язку із цим розбудова соціально-правової держави в Україні, на наш погляд, має спиратися на наступне:

- ліберальні і неоліберальні засади ліквідування відносин панування й підпорядкування;

- створення таких умов, за яких не люди керують людьми, а всіма править закон;

- обмеження державного впливу до розчинення в суспільстві, яке саме організовує свою діяльність (громадянське суспільство);

- перетворення будь-яких політичних проблем на правові.

Роль правової ідеології у цьому сенсі полягає, на наш погляд, у тому, щоб розповсюджувати престиж цих засад, долаючи правовий нігілізм та індиферентне ставлення до законів із боку українських громадян.

Як свідчить історична політична практика, без лібералізму немає цивілізованого суспільства. Для того щоб суспільство модернізувалося, необхідно, щоб кожна людина окремо, соціальна група, політична організація, суспільство в цілому поводитися відповідно до ліберальних

норм: поважали гідність іншої людини, дотримувались законів, проявляли терпимість до іншої думки тощо.

Проте, на нашу думку, іншої альтернативи, крім ліберальної (неоліберальної), в якості вибору засобів державно-громадських перетворень немає. Як свідчить досвід інших країн, усвідомлення необхідності ліберальних трансформацій в Україні прийде через підвищення добробуту народу (забезпечення його першочергових духовних та матеріальних потреб) [1].

Висновки. Таким чином, роль правової ідеології в розбудові соціальної, правової держави в Україні характеризується такими ознаками:

– скеровуванням нашої країни до соціально-правового державоустрою, який має наступні функції: соціальний захист, забезпечення доступної охорони здоров'я та освіти, соціальне забезпечення, забезпечення зайнятості, надання соціальних послуг, згладжування соціальної нерівності, проведення державної соціальної політики;

– визначенням моделі державоустрою – «державоцентричної» (законодавче забезпечення інтересів держави) або «людиноцентричної» (правове забезпечення інтересів людини). Наша країна коливається між цими моделями, що підкреслює важливість ідеологічного спрямування на людиноцентризм;

– поширенням ліберальних (неоліберальних) взаємовідносин держави та суспільства;

– формуванням українців як ліберального типу громадян, на протигагу радянському типу. Ліберальний тип – це соціально, матеріально та духовно незалежна особистість, яка вміє захищати свої інтереси правовими засобами.

Література:

1. Алексєєв В.М. Суспільство та держава: управлінські взаємовідносини : монографія / В.М. Алексєєв. – Чернівці : Технодрук, 2012. – 343 с.
2. Влада в Україні: шляхи до ефективності. Всеукраїнський форум учених-правознавців / відп. ред. О.Д. Святоцький. – К. : Ін Юре, 2010. – 686 с.
3. Влада над громадою чи влада громади? : практ. посіб. для громад. діяч / заг. ред.: О. Солонтей, О. Волочай. – К., 2010. – 252 с.
4. Дзера Ю.М. Держава як учасник цивільних правовідносин : автореф. дис. канд. юрид. наук / Ю.М. Дзера. – К., 2011. – 20 с.
5. Жаровська І.М. Державна влада: правові категорії : монографія / І.М. Жаровська. – Львів : Вид-во Львівської комерц. акад., 2012. – 195 с.
6. Зварич Р.В. Національна держава: поняття, ознаки, функції : дис. канд. юрид. наук / Р.В. Зварич. – К., 2011. – 214 с.
7. Костицький М.В. Держава і ринок на тлі ліберальної доктрини /

М.В. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 5. – С. 16–31.

8. Мацола М.І. Політична та державна влада: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. канд. юрид. наук / М.І. Мацола. – К., 2011. – 18 с.
9. Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матер. XII наук.-практ. конф. ; Нац. акад. упр. / Редкол.: Буряк Л.І. [та ін.]. – К., 2012. – 426 с.
10. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави : у 2 т. / За ред. О.В. Скрипнюка. – К. : Логос, 2010. – 691 с.
11. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія / О.Я. Рогач. – Ужгород : Ліра, 2011. – 366 с.

Луцкий А. И. Место правовой идеологии в развитии социального и правового государства в Украине

Аннотация. В статье характеризуется содержание понятия социального и правового государства, определяется уровень их взаимосвязи в процессе становления и развития гражданского общества. Определяется уровень развития социально-правового государства в Украине и основные факторы, которые на него влияют. Определяется роль правовой идеологии в процессе становления социально-правового государства. Дается определение двух моделей его устройства – «государствотрической» и «человекоцентрической». Акцентируется внимание на развитии либеральной идеологии как ключевой, учитывая современное общественно-политическое развитие нашего государства.

Ключевые слова: правовая идеология, социальное государство, правовое государство, государственное устройство, либерализм, гражданское общество.

Lutskiy A. The role of legal ideology in the process of development of social and legal state in Ukraine

Summary. The essence of the concept “social and legal state” is characterized; the level of their correlation in the process of formation and development of a civil society is defined in the article. The level of development of a civil and legal state in Ukraine and main factors which influence it are defined. The role of legal ideology in the process of formation of a social and legal state is determined. The definition of the two models of a state system – “state-centered” and “human-centered” – is provided. Development of liberal ideology as the key one is in focus in view of modern social and political development of our state.

Key words: legal ideology, social state, legal state, state system, liberalism, civil society.